

Aleksandar Krel*Etnografski institut SANU*

aleksandar.krel@ei.sanu.ac.rs

Marija Mandić*Balkanološki institut SANU*

marija.mandic@bi.sanu.ac.rs

Društvene promene i upotreba jezika u porodici Banatskih Švaba između dva svetska rata*

Apstrakt: Rad istražuje jezičku ideologiju i upotrebu jezika u porodicama Banatskih Švaba između dva svetska rata. U radu se zastupa stanovište da se jezičke prakse Banatskih Švaba ne mogu razumeti bez uvida u istorijski kontekst i najvažnija ideološka jezgra Podunavskih Švaba, kao etničke skupine kojoj oni pripadaju. Rad se stoga zasniva na prethodnim istraživanjima Podunavskih Švaba, prevashodno istoričara, antropologa i lingvisti, i na savremenim terenskim istraživanjima nemačke banatske zajednice. Pokazuje se da nemačke govornike u međuratnom periodu odlikuje heterogenost jezičkih ideologija i praksi, koje zavise kako od njihovog porodičnog i društvenog statusa, tako i od promenljivih društvenih, političkih, ekonomskih i kulturnih okolnosti u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevini Jugoslaviji) i Evropi toga doba.

Ključne reči: Podunavske Švabe, Banatske Švabe, terensko istraživanje, jezička ideologija, upotreba jezika

Uvod

Nekada najbrojnija etnička i/ili nacionalna manjina Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, od skoro pola miliona ljudi (Binder 2003, 124), nemačka zajednica

* Rad je nastao u okviru projekata koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije: „Multietnicitet, multikulturalnost, migracije i savremeni procesi“ (br. 177027) u Etnografskom institutu SANU, i „Jezik, folklor, migracije na Balkanu“ (br. 178010) u Balkanološkom institutu SANU; Marija Mandić je podržana i sredstvima projekta „Probing the Boundaries of the (Trans)National: Imperial Legacies, Transnational Literary networks and Multilingualism in East Central Europe“ (Grant number 275981), koji podržava Norveški istraživački savet.

deli sudbinu svojih sunarodnika u čitavoj Evropi, jer je nakon sloma Trećeg rajha (1945. godine) označena kao kolektivni krivac za izbijanje Drugog svetskog rata (Krel 2004, 117; Dimitrijević 2005, 397–398; Janjetović 2007, 110). To je vodilo, pored ostalog, do masovnih progona Nemaca iz istočne i srednje Evrope u okupiranu Nemačku, a u Srbiji se njihov broj smanjuje na svega nekoliko hiljada, koliko beleže i poslednji popisi.

Rad analizira jezičku ideologiju i upotrebu jezika kod Banatskih Švaba između dva svetska rata, na osnovu diskursa sagovornika zabaleženog tokom savremenih terenskih istraživanja. U radu zastupamo tezu da se jezičke prakse ne mogu razumeti bez uvida u istorijski kontekst i najvažnija ideološka jezgra Podunavskih Švaba, kao etničke zajednice kojoj banatska zajednica pripada. U prvom delu rada dajemo osvrt na jezičku politiku Habsburške monarhije, razvoj zajednica Podunavskih Švaba i važna ideološka jezgra u diskursu njihovog identiteta koja su, prema našem mišljenju, posebno značajna za jezičko ponašanje u periodu između dva svetska rata. U središnjem delu, analiziramo diskurs pripadnika nemačke banatske zajednice zabeležen tokom savremenih terenskih istraživanja. Pokazuje se da je za period između dva svetska rata osobena heterogenost jezičkih ideologija i praksi. Njih oblikuju, s jedne strane, unutargrupna diglosičnost, dominantna etnička endogamija i transnacionalna povezanost nemačkih zajednica, koja datira još iz doba austrijske carevine. S druge strane, nemački govornici se odlikuju razvijenom društvenom višejezičnošću.

Podunavske Švabe: razvoj zajednica, jezička politika i upotreba jezika

Veliki turski rat, poznat još i kao Bečki rat ili Rat Svete lige, vođen je između Osmanske imperije i nekoliko evropskih saveznika predvođenih Habsburškom carevinom od 1683. do 1699. godine, a okončan je vojnim porazom osmanske vojske. Mir sklopljen u Sremskim Karlovcima 26. januara 1699. godine doneo je uspostavljanje nove granice sa Osmanskim carstvom, a Habsburgovci su svoju upravu proširili na novoosvojene teritorije: središnju Ugarsku, Slavoniju, deo Srema, Bačku, Baranju, deo Banata, Partium i Transilvaniju. Reč je o ratovima opustošenim teritorijama iz kojih se muslimansko stanovništvo povuklo, a hrišćansko, koje se uglavnom bavilo nomadskim stočarstvom, bilo je malobrojno i veoma rasuto. Imajući u vidu takvu situaciju, habsburški dvor je, radi demografskog i privrednog oporavka te vojne zaštite, kao i učvršćivanja sopstvenog političkog uticaja na novoosvojenim teritorijama, načinio plan njihove kolonizacije (Krel 2014, 37; Janjetović 2005, 39–40). Ona se tokom čitavog 18. veka odvijala u tri etape, a okončana je početkom 19. veka (up. Krel 2014, 36; Dammang 1931, 10; Janjetović 2005, 41–45; Milleker 1926, 5).

Tokom ovog perioda naseljeni su brojni nemački kolonisti iz različitih delova današnje Austrije i Nemačke. Upoznati s modernim tehnologijama toga doba, oni su nakon doseljavanja izvršili transfer znanja iz svojih matrica u novu sredinu, čime su značajno doprineli ekonomskom i društvenom napretku čitavog regiona, na prelazu iz poznog feudalizma ka kapitalizmu (Lebl 1962, 22–31; Janjetović 2004, 123). Jedan od osnovnih ciljeva masovnog naseljavanja nemačkih kolonista u tadašnjoj južnoj Ugarskoj, oblasti oko srednjeg toka Dunava, bio je pokušaj da se germanizacijom smanji uticaj mađarskog plemstva i ojača politički i vojni uticaj habsburškog dvora (Janjetović 2005, 39–40). Međutim, oblast Podunavlja i srednje Evrope planski se naseljavala i drugim hrišćanskim stanovništvom, bez obzira na njihovu etničku i konfesionalnu pripadnost, tako da je doseljen veliki broj Mađara, Slovaka, Rumuna, Srba i Ukrajinaca (Janjetović 2005, 48). Jedna od najvidljivijih posledica takve kolonizacijske politike je izuzetna etnička, jezička i konfesionalna raznolikost u oblasti Panonske nizije (van der Plank. 2012, 374; Wolf 2015; Prokopovych et al. 2019).

Takozvani *Nemci* Habsburške monarhije koji su živeli u oblastima u kojima nemački nije bio dominantan, bili su promenljiva istorijska, administrativna i statistička kategorija koja se mogla odnositi na pojedince i zajednice različitog etničkog porekla: 1) administrativne službenike poreklom iz Austrije; 2) potomke srednjovekovnih naseljenika, poznatih kao Sasi (Saksonci), koji su uglavnom protestanti; 3) potomke kolonista iz Austrije i Nemačke u srednjem Podunavlju, poznati kao Ugarski Nemci, kasnije kao Podunavske Švabe ili Podunavski Nemci; 4) kulturno germanizovanu buržoaziju i plemstvo, najčešće češkog, slovačkog, mađarskog i hrvatskog porekla; i 5) Jevreje, i nakon legalne emancipacije 1850. godine (van der Plank 2012, 383). Banatske Švabe, o kojima je u ovom radu reč, pripadaju Podunavskim Švabama, koji su naseljavani u oblastima istorijske Ugarske, a današnje Mađarske, Rumunije, Srbije, Hrvatske i Bosne. Oni nisu živeli koncentrisani u geografski kompaktnoj oblasti, bili su heterogeni po poreklu, govorili su raznim varijetetima nemačkog jezika, a pripadali su rimokatoličkoj i protestantskoj konfesiji.

Jezička politika u Monarhiji je takođe imala svoj razvojni put od upotrebe latinskog kao jezika uprave i obrazovanja sve do kraja 18. veka, do davanja sve značajnijeg statusa vernakularnim jezicima u javnoj sferi. Ključnu tačku u takvom razvoju jezičke politike predstavlja odluka Jozefa II (1780–1790), koji je po ugledu na jezičku centralizaciju u drugim velikim evropskim državama, dekretom iz 1784. umesto latinskog uveo književni nemački kao zvanični državni jezik, pri čemu je dozvolio upotrebu jezika tradicionalnih etničkih zajednica na regionalnom nivou (van der Plank 2012, 374). Tokom 18. i većim delom 19. veka, stanovništvo u urbanim centrima Habsburške monarhije, odnosno pripadnici više i srednje klase u njima, koristili su nemački kao svoj glavni jezik u

javnoj komunikaciji, a najveći deo svih univerzitetskih predavanja odvijao se na nemačkom. U srednjim i osnovnim školama praktikuje se dvojezičnost, ali samo u okviru manjinskih zajednica, dok su nemačke i mađarske škole zapravo jednojezične (van der Plank 2012, 377). Tada dolazi do razvoja snažne nemačke građanske klase, koja ima važnu ulogu u razvoju privrede, trgovine i zanatstva u Habsburškoj monarhiji (up. Gal 1987, 646; 1995, 95).

U društvenom kontekstu koji privileguje nemački jezik, razvija se politički i kulturni život Podunavskih Švaba, te njihova jezička ideologija¹ i govorne prakse. Mešanjem raznih nemačkih varijeteta koje su govorili kolonisti nastaje osobeni nemački podunavski (ili centralnoevropski) koine,² kolokvijalno nazvan *švapski*, koji je zapravo nastao mešanjem istočnofrankonskog, južnofrankonskog, mozel frankonskog, švapskog, bavarskog, alemanskog, gornje saksanskog i tirinškog dijalekta. U gradovima je, pak, na ovaj koine uticao bečki govorni varijetet, koji je govorio veći broj službenika Habsburške Monarhije i koji je uživao prestiž (Grabarek 2013, 52; Bradean-Ebinger 1997; Gehl (Hg.) 1998). Iako se u školama predavao književni nemački (nem. *Hochdeutsch*), u privatnoj komunikaciji govornici su koristili lokalne varijetete, koje su zvali *švapski*, zatim *švapski koine*, te jezike sredina u kojima su živeli, a izbor jezika zavisio je od jezičke kompetencije i sklonosti učesnika u komunikaciji (v. Gal 1987, 646).

Stvaranje Austro-Ugarske 1867. godine dovodi do promene statusa svih etničkih i jezičkih zajednica. Iako je u njenom ugarskom delu bilo zvanično priznato 13 jezika – mađarski, slovački, rumunski, maloruski, hrvatski, srpski, slovenački, bunjevački, bugarski, češki, poljski, romski i italijanski (up. Lökkös

¹ Jezička ideologija, u užem smislu, podrazumeva stavove i odnos govornika prema jezičkim varijetetima iz njihovog repertoara i simboličkim vrednostima koji oni reprezentuju (eng. *language ideology*; Woolard and Schieffelin 1994, 55); tome je blizak koncept „stavova o jeziku“ (Bugarski 1986). U širem značenju, jezička ideologija se definiše kao širi kulturni sistem o jeziku i društvu, oblikovan moralnim i političkim interesima govornika (Irvine 1989).

² U lingvistici *koiné* označava komunikativni jezik nastao kao rezultat kontakta i mešanja nekoliko međusobno razumljivih varijeteta istog jezika, tzv. koinizacije. Koiné je novi govorni varijetet, koji funkcioniše pored postojećih varijeteta, i ne utiče na njihovu promenu, a odlikuje ga redukcija i simplifikacija. Do koinizacije dolazi u novim naseljima koja okupljaju migrante ili u oblastima sa izrazito živom komunikacijom. Obično je potrebno dve ili tri generacije da se dovrši koinizacija, mada neki put dolazi do nje i u prvoj generaciji. Sam termin *koiné* (grč. *κοινή* ‘zajednički’) je prvo označavao grčki komunikativni jezik koji se od IV. veka p.n.e. širio heleniziranim područjima nakon Aleksandrovih osvajanja, i koji se koristio kao *lingua franca* tokom helenističkog i rimskog perioda. U prenesenom smislu tako se naziva svaki jezik koji se upotrebljava nadregionalno (Kerswill 2013). Primeri *koiné* jezika bi bili: australijski engleski, kvebečki francuski, norveški dijalekti, itd.

2000, 28 prema Maráčz 2012, 275) – sprovodi se pojačana mađarizacija u državnoj administraciji i školama. „Zakon o narodnostima“ XLIV (1868) proglašava jednu mađarsku političku naciju, koju čine mađarska i druge narodnosti, zatim uvodi mađarski kao državni jezik i dozvoljava upotrebu drugih zvanično priznatih jezika narodnosti na lokalnom nivou (Maráčz 2012). Jevreji, Nemci i Slovaci su najviše praktikovali višejezičnost, dok su se pripadnici drugih manjina mahom obrazovali u okviru svojih osnovnih veorispovednih škola, pokušavajući da održe svoj jezik i aktivno se odupirući mađarizaciji (Maráčz 2012, 292; Janjetović 2005, 233; Krel 2012, 174). Otpor mađarizaciji dovodi do nacionalne homogenizacije i separacije, te Laslo Morac (Maráčz 2012, 295) tvrdi da je dominantni model u Ugarskoj postao tip tzv. „separatnog obrazovanja“ i „separatne višejezičnosti“, koji funkcionišu kao skup različitih jezika koji su korišćeni unutar odvojenih govornih zajednica. Nemci nastanjeni u Ugarskoj prolaze takođe kroz intenzivnu mađarizaciju, a odlikuje ih, pre svega, osećaj lokalnog pripadništva i lojalnost Monarhiji, dok nacionalna svest nije razvijena (Krčmar 2017, 138).

Nakon završetka Prvog svetskog rata, Austro-Ugarska je, prema međunarodnim mirovnim sporazumima, podeljena na nekoliko država, u kojima Nemci stiču status nacionalne manjine. Iako podeljeni, Podunavske Švabe neguju svoje transnacionalne veze koje su ekonomske, kulturne, jezičke, obrazovne i rodbinske. U novonastalim državama Nemci započinju proces izgradnje modernog nacionalnog identiteta koji je, kako navodi Krčmar, „u istoriografiji ostao upamćen kao tzv. narodni, nemačko nacionalni-tip (nem. Völkische, deutsch-nationale Identitätstypus) ... Do tada uglavnom poznati kao 'Nemci u Ugarskoj', oni su se sada počeli definisati kao Podunavske Švabe, 'novo', ili, češće – najmlađe pleme nemačkog naroda, koje svoj postanak ima da zahvali migracionim pokretima u XVIII i XIX veku“ (Krčmar 2017, 139–140). Upravo u tom periodu se ustalio naziv za ovu etničku grupu koji, uz sve svoje nedostatke, opstaje do danas.³ U isto vreme, novoformirane države počinju da sprovode svoje jezičke politike koje se ogledaju u balansiranju između državne centralizacije i jezičke homogenizacije, s jedne strane, te davanja prava manjinama, s druge strane.

Nakon okončanja Drugog svetskog rata pripadnici nemačkih manjinskih zajednica u državama srednje, istočne i jugoistočne Evrope proglašeni su kolektivnim krivcima za pokretanje Drugog svetskog rata i izgubili su sva građanska prava. Takvu sudbinu doživeli su i njihovi sunarodnici u socijalističkoj Jugoslaviji (Prauser and Rees 2004, 4; Krel 2014, 114–136; Pavlica 2005, 369). Upotre-

³ Termin *Podunavske Švabe* (nem. Donauschwaben) prvi su upotrebili nemački profesori Herman Rudiger (Herman Rüdiger) i Robert Ziger (Robert Sieger), 20-ih godina 20. veka, kako bi ukazali na razliku između Švaba u zemljama nastalim nakon raspada Austro-Ugarske, s jedne strane, i Švaba u Švapskoj, s druge strane (up. Krčmar 2017, 140).

ba nemačkog u javnom prostoru je bila zabranjena i kažnjiva, te su Nemci pribegli etničkoj i jezičkoj mimikriji. Nemački prestaje biti čak i kôd unutargrupne solidarnosti, koristi se uglavnom u komunikaciji samo s najstarijim ukućanima, i sve više stiće ulogu tajnog jezika, dok mlađe generacije prolaze kroz proces zamene jezika (Krel 2009; Krel 2012; Gal 1987, 1993, 1995). Nakon okončanja progona Nemaca u 50-im godinama 20. veka, njihov položaj se postepeno popravljao, ali su mučno istorijsko nasleđe, lične drame i strah od kažnjavanja uticali da se većina preostalih Nemaca opredeli za život skrivene manjine (up. Janjetović 2004).

Do nove promene statusa nemačkog dolazi prvo pod uticajem ekonomskog uspeha SR Nemačke, a zatim ujedinjenja SR Nemačke i DDR Nemačke (3.10.1990. godine), te evropskih integracija. Instrumentalna vrednost nemačkog naglo raste. Mada nije više kôd porodične komunikacije i etničke solidarnosti, nemački se počinje učiti na kursovima i dolazi do njegove revitalizacije (Krel 2012). U panevropskom kontekstu stiće status jezika koji omogućuje bolje pozicije na tržištu rada, kao i horizontalnu i vertikalnu mobilnost (Gal 1993, 354). Nemački jezik postaje ponovo kôd transnacionalne komunikacije i jezički kapital. U narednom odeljku razmatramo osnovne odlike diskursa identiteta Podunavskih Švaba.

Ideološka jezgra Podunavskih Švaba

Istraživanja Podunavskih Švaba ukazuju na zajedničke odlike ideoloških jezgara⁴ u njihovom diskursu identiteta (up. Gal 1995, 95; Krel i Mandić 2016a, 2016b, 2016c; Krčmar 2017). Naime, tri istorijska događaja se čine posebno bitnim u diskursu pripadnika ove zajednice:

- Naseljavanje nemačkih govornika u oblasti Panonske nizije, počev od 17. veka;
- Društveno-političke i ekonomske prilike unutar Monarhije, počev od 18. pa sve do ranog 20. veka, koje su uticale na razvoj ekonomske i političke moći nemačkih govornih zajednica;
- Drugi svetski rat koji je doveo do progona Nemaca iz ovog područja i razvoja kulturne traume.

Kako su svojim istraživanjem Krel i Mandić (2016a) pokazali, usmena predaja o poreklu ima važnu ulogu u samorazumevanju Banatskih Švaba i čini posebno ideološko jezgro. Pokazano je da predaja o doseljavanju „reprodukuje regionalizovani i partikularizovani kolektivni identitet Nemaca“, te da služi,

⁴ Ideološka jezgra određujemo kao proizvode diskursa koji indeksiraju strukture moći i ideološke pozicije govornika na manje-više sistematičan i koherentan način (eng. **ideological nuclei**; *Tsitsipis 1998*, 132).

pre svega, kao indeks porodičnog identiteta, a tek potom kao sredstvo lokalne, etničke i nacionalne identifikacije (Krel i Mandić 2016a, 251). Ovi nalazi se poklapaju sa stavom istoriografije (up. Dimić 1997, 9; Krčmar 2017, 138), prema kome je među Podunavskim Švabama sve do Prvog svetskog prisutna lokalno-etnička identifikacija, dok je nacionalna svest slabo izražena. Krčmar ističe kako su sećanje na kolonizaciju, svest o „graničarskom“ položaju i ponos zbog očuvanja nemačkog identiteta u kontekstu intenzivnog, svakodnevnog kontakta s drugim narodima srednje Evrope i Podunavlja, središnje teme njihovog javnog diskursa (Krčmar 2017, 139–140).

Pored toga, savemena sociolingvistička istraživanja (Leihonen 2007; Krel i Mandić 2016b, 2016c) pokazala su da višejezičnost predstavlja važno ideološko jezgro i smatra se distinktivnom odlikom nemačkih govornika. S tim u vezi, u sociolingvističkoj literaturi se govori o multilingvalnom habitusu ili „življenoj višejezičnosti“ (eng. *lived multilingualism*) srednje Evrope i Podunavlja, koja je u većoj ili manjoj meri osobena za sve etničke i govorne zajednice, kao i za različite društvene slojeve u habsburškim i post-habsburškim zemljama (up. Mikeš, 2001; Gal, 2011, 2015; Schjerve-Rindler and Vetter, 2007; Ilić (Mandić), 2014; Krel i Mandić 2016b; Kiss 2016). U intervjuima, pripadnici nemačke manjine često evociraju međuratne prakse višejezičnosti u sferama obrazovanja i ekonomije (Leihonen 2007; Krel i Mandić 2016b, 592–297).

Kulturna trauma, koja uključuje diskriminaciju i stigmatizaciju nemačkog nakon Drugog svetskog rata, čini takođe važno ideološko jezgro Podunavskih Švaba (v. Rill i Stojčić 2017).⁵ Konačno, porast instrumentalne vrednosti nemačkog u panevropskom kontekstu menja iznova kako njihovu, tako i jezičku ideologiju govornih zajednica s kojima su u kontaktu. Kako Nećak-Lük (1986, 3) naglašava, istorijsko nasleđe utiče na psihološko nasleđe, te mora biti uzeto u obzir kada se govori o jezičkim praksama. Mi bismo dodali da istorijsko i psihološko nasleđe utiču kako na jezičku ideologiju današnjih govornika, tako i na načine na koje će se oni sećati govornih praksi.

Podunavske Švabe u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca

Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), a od 1929. godine Kraljevina Jugoslavija, pripojila je sebi delove bivše Dvojne monarhije, a Nemci u novoj južnoslovenskoj državi dobijaju status nacionalne manjine. Politička elita Kraljevi-

⁵ Kulturna trauma (eng. *cultural trauma*) je koncept koji doživljava ekspanziju tokom poslednje decenije, a označava, pre svega, diskurzivni proces koji se zasniva na nekom stvarnom ili izmišljenom traumatičnom istorijskom iskustvu, utkana je u diskurs identiteta pripadnika zajednice, i ispoljava se kroz najraznovrsnije reprezentativne i simboličke forme (up. Alexander 2004; Eyerman 2017).

ne SHS je bila načelno blagonaklona prema nemačkoj manjini, procenjujući da ona, budući geografski odvojena od matice i bez razvijene svesti o nacionalnom jedinstvu, ne gaji separatističke tendencije, za razliku od Mađara (Dimić 1997, 8). To se prvenstveno odnosi na Nemce u Vojvodini, u kojoj se, kako navodi Dimić (1997, 10), „odmah pristupilo pridobijanju nemačke nacionalne manjine za novu vlast i državu“, dok je položaj Nemaca u drugim krajevima zemlje, na primer u Sloveniji, bio nepovoljniji, jer su tamošnje političke elite radile na potiskivanju dugogodišnje germanizacije (up. Janjetović 2005, 289–290). Krčmar ističe da starija generacija Podunavskih Švaba ipak ostaje privržena ideji Dvojne monarhije više nego novoformiranoj južnoslovenskoj državi, dok mlađe generacije takvu povezanost sve manje osećaju (Krčmar 2017, 138).

Težište kulturne politike Kraljevine SHS ogledalo se u školstvu, jer škole u modernom dobu postaju središnje ustanove, pored štampe, za širenje nacionalne i državne ideologije, kao i za oblikovanje građana. U Vojvodini je, tako, jedna od prvih uredbi nove državne uprave bila ukidanje mađarskog jezika kao nastavnog jezika u školama u kojim mađarska deca ne čine većinu, dok je kao nastavni jezik u vrtićima i školama određen maternji jezik dece koja čine većinu u toj sredini. Istovremeno su neke mađarske gimnazije pretvorene u nemačke i otvorene su nove nemačke gimnazije (Dimić 1997, 10). Paralelno s potiskivanjem mađarizacije Kraljevina SHS je otpočela slavizaciju (u Vojvodini: srbizaciju) etničkih manjina, što se isprva odrazilo preko uvođenja srpske istorije kao obaveznog predmeta u svim školama, zatim ukidanje manjinskih kao nastavnih jezika u srednjim stručnim i građanskim školama u Vojvodini, i uvođenje državnog srpskohrvatskog umesto njih (Dimić 1997, 11). U periodu od 1919. do 1922. u pojedinim školama (Novi Vrbas, Žombolj) nemački je uveden kao službeni jezik, a kada je 1922. celokupno školstvo stavljeno pod kontrolu države, dozvoljeno je formiranje nemačkih manjinskih odeljenja, ako se ispuni kvota od trideset učenika (Krčmar 2017, 152). Ipak, Kraljevina SHS je često menjala prosvetne regulative, najviše putem ministarskih uredbi, oscilirajući između jačanja centralizacije i činjenja strateških ustupaka nekim nacionalnim manjinama, u koje su spadali Nemci, kako bi se obezbedila njihova podrška.

U Kraljevini Jugoslaviji, Nemci su bili najveća nacionalna manjina. Popis stanovništva 1931. godine beleži 499.969 pripadnika nemačke zajednice, što je činilo 3,5% ukupnog stanovništva (Dimić 1997, 8–9). Oni su živeli uglavnom u oblastima današnje Republike Srbije (na teritoriji današnje AP Vojvodine), republike Hrvatske (u oblasti Slavonije) i Republike Slovenije, u kojima su često bili većina u lokalnim opštinama (Dimić 1997, 8–9). Isti popis beleži 76,7% rimokatolika, 17,1% luterana, 3,1% kalvinista, 2% mojsijevaca i 0,6% pravoslavnih među jugoslovenskim Nemcima (Janjetović 2000, 64, prema Krčmar 2017, 181).

Najveća koncentracija Nemaca u Kraljevini Jugoslaviji bila je upravo u Banatu, u kome je 120.450 osoba ili 20% ukupnog stanovništva navelo nemački

kao maternji jezik (Dimić 1997, 8; Binder 2003, 124–125). Nemci su u najvećem broju živeli na selu (u Vojvodini 84%), a skoro 90% se izdržavalo pretežno od poljoprivrede (Dimić 1997, 8–9). Podaci iz 1934. godine pokazuju da je među nemačkim stanovništvom u Kraljevini Jugoslaviji bilo: 45% seljaka – zemljoradnika, 30% radnika, 18% zanatlija, 3% trgovaca, 2% intelektualaca (Dimić 1997, 9). Zbog velikog broja seljaka, Nemci su razvili sistem zadruga, a njihovo socijalno zadrugarstvo je, prema nekim mišljenjima, bilo „bolje organizovano nego kod bilo koje nemačke nacionalne manjine u Evropi“ (Janjetović 2005, 321).

Među najvažnijim nemačkim organizacijama su Švapsko-nemački kulturni savez – Kulturbund (nem. *Swäbisch-deutsch Kulturbund*, 1920–1941), Stranka Nemaca (nem. *Partei der Deutschen im Königreich der SHS*, 1922–1929), kao i religijske, obrazovne ustanove i razna udruženja (Dimić 1997, 9–13). Iako je Kulturbund formiran kao nepolitička organizacija s kulturnom misijom, on je funkcionisao kao opštenacionalna organizacija (Janjetović 2005, 292); zagovarao je jedinstvo svih Nemaca u novoj Kraljevini, a nekoliko puta je zabranjivan njegov rad zbog prekoračenja njegovih ovlašćenja (Dimić 1997, 12–13). Stranka Nemaca se zalagala za prosvetnu autonomiju Nemaca i službenu upotrebu nemačkog jezika (Dimić 1997). Jedna od inicijativa ove stranke je i osnivanje Nemačke školske zadužbine (nem. *Deutsche Stiftung*), koja je za cilj pre svega imala borbu za osnivanje nemačke učiteljske škole, te razvoj nemačkog srednjeg školstva (Dimić 1997, 30–31).

Nemačko školstvo je 1931. godine dostiglo vrhunac, kada je u Velikom Bečkereku (današnjem Zrenjaninu) otvoren Privatni učiteljski zavod (nem. *Deutsche Lehrerbildungsanstalt*), koji je 1933. prebačen u Novi Vrbas (Krčmar 2017, 153). Posle dve godine, odobreno je osnivanje nemačke građanske škole u istom gradu (Janjetović 2005, 253).⁶ Prema podacima iz 1932. godine, od 52.415 registrovane dece kojima je nemački bio maternji, 44.069 (78%) je pohađalo nastavu na nemačkom jeziku u osnovnim školama. U gimnazijama je 1.778 đaka pohađalo nastavu na nemačkom kao maternjem jeziku, od čega je 175 đaka (9,8%) učilo u nemačkim paralelnim odeljenjima. Pored toga jedan broj đaka je učio u privatnim nemačkim školama (Dimić 1997:32–33). Političko i nacionalno organizovanje i delovanje Nemaca u Vojvodini uglavnom je bilo dovršeno u periodu od 1918. do 1933, pri čemu je središnju ulogu imao Kulturbund, koji objedinjuje rad više kulturnih, privrednih i drugih udruženja (Krčmar 2017, 149–150). Rad ovih organizacija će se vremenom radikalizovati pod uticajem jačanja centralizma u Kraljevini Jugoslaviji, kao i jačanjem Trećeg rajha i nacionalsocijalizma.

⁶ U drugoj polovini tridesetih godina upravo Privatni učiteljski zavod, nemačka građanska škola i paralelna nemačka odeljenja u gimnazijama, prema oceni srpskih posmatrača, postaju središta širenja nacističke propagande (Janjetović 2005, 253–254).

Na početku školske 1939/40. godine, bilo je ukupno 244 škole s nemačkim nastavnim jezikom ili mešovitim s državnim, nemačkim i drugim jezicima; u školama je radilo 747 odeljenja s nemačkim nastavnim jezikom i 20 zabavišta. Školovalo se 38.261 đaka, a zabavištem je bilo obuhvaćeno 2.311 dece. U školama je radilo 714 učitelja, 123 veroučitelja i 20 vaspitačica; od toga, 726 nastavnika bilo je iz redova nemačke nacionalne manjine (Dimić 1997, 53–54). Pored toga, aktivno rade i druge institucije u kojima se neguje i razvija maternji jezik nemačke manjine, bilo da je reč o crkvama (prisutnim u preko 160 mesta), brojnim kulturnim, pevačkim, radničkim, privrednim i drugim društvima (kojih je bilo između 400 i 500), kao i desetinama nemačkih listova, pri čemu je najveći broj njih bio koncentrisan u Banatu (Dimić 1997, 23–54; Janjetović 2005; Bešlin 2001, 17–20; Krel 2012, 174).

Izuzetno razvijena u međuratnom periodu, nemačka štampa je predstavljala moćno sredstvo za oblikovanje društvene i nacionalne svesti. Pored toga, nemačke i mađarske novine čitali su i pripadnici drugih naroda, i vršili tako na njih uticaj (Janjetović 2005, 264). Počevši s razvojem još sedamdesetih godina 18. veka, i to baš u Banatu, svaki grad sa značajnijom nemačkom populacijom je u međuratnom periodu imao jedan, a neki i više glasila, dostigavši broj od 26 listova (npr. Novi Sad – *Deutsches Volksblatt*, Vrbas – *Werbasser Zeitung*, Bačka Palanka – *Die Wacht*, Veliki Bečkerek – *Neue Zeit*, Vršac – *Werschetzer Gebirgsbote*, itd.); jezik novina je bio književni nemački, mada su objavljavani i tekstovi na lokalnim narečjima, a većina listova je štampana tradicionalnim nemačkim pismom – goticom (v. Krčmar 2017, 150–151; Dimić 1997, 24). Budući da je nemačko stanovništvo većinski živelo od zemljoradnje, nemačka štampa je posvećivala veliku pažnju praktičnim problemima seljaka i agrarnim pitanjima (Krčmar 2017, 152). Upotreba jezika je takođe bila važna tema i to, posebno, očuvanje lokalnih narečja i jezika u porodici. Upravo pod uticajem nemačke štampe, lokalna narečja (nem. *Mundarten*) ističu se kao jedno od glavnih švapskih obeležja, iako paradoksalno njihova raznolikost predstavlja prepreku u izgradnji nacionalnog identiteta (Krčmar 2017, 154). Takva jezička ideologija je mesna narečja, s jedne strane, predstavljala kao „cvet na jezičkom drvetu jednog naroda“, dok je, s druge strane, kritikovala povlašćeni status književnog jezika i suprotstavljala mu upotrebnu i emotivnu vrednost koju su narečja imala:

Ko još govori književni nemački? Ne govori ga prodavačica u radnji, vaspitačica u gazdinskoj kući, učitelj u selu, niti univerzitetski profesor. Čak ni on se ne može odreći svog švapskog, bavarskog i saksonskog zavičaja („Ehret eure schwäbische Mundart!“, *Deutsche Volkskalender für das Jahr 1927*, 82–85). (prema Krčmar 2017, 154)

Terenska istraživanja

Terenska istraživanja vojvodanskih Nemaca obavio je Aleksandar Krel u periodu 2004–2008. godine na teritoriji AP Vojvodine. Tom prilikom obuhvaćena su sledeća naselja: Sremski Karlovaci, Apatin, Sombor, Subotica. Zatim su Aleksandar Krel i Marija Mandić sproveli istraživanje među pripadnicima nemačke zajednice u Banatu tokom 2012–2014. godine, u Kikindi i Zrenjaninu. Korišćene su metode polustrukturiranog i slobodnog intervjua. Intervjui su vođeni s aktivistima nemačkih udruženja u njihovim službenim prostorijama; svi intervjui su snimani, uz dozvolu i znanje sagovornika. U obradi intervjua smo koristili verbatim transkripciju, koja beleži sve izgovoreno, uključujući zamuckivanja i nedoslednosti u govoru (up. Ilić [Mandić] 2014, 150–151). U zaglavlju ne navodimo ime i prezime sagovornika, nego podatke o godini rođenja i mestu snimanja. U radu smo usredsređeni na generacijsko sećanje sagovornika rođenih neposredno pre i nakon Drugog svetskog rata, i to na referencijalnu ravan diskursa. Iskaze posmatramo kao izvore za rekonstrukciju pojedinih segmenata društvene stvarnosti i dijahronijsku sociolingvistiku.

Jezik u porodici Banatskih Švaba

Društveni, kulturni i jezički život Banatskih Švaba, kako smo već pomenuli, ne može se razumeti bez razmatranja odlika Podunavskih Švaba, kao etničke grupe kojoj pripadaju. Ipak, treba istaći da su Banatske Švabe imali jak osećaj regionalno-etničkog identiteta i da su sebe doživljavali kao posebnu etničku podgrupu, a tako su ih i drugi videli. U tom smislu, postoji izrazita razlika u odnosu na Mađare u Banatu, koji za sebe nisu imali neko posebno etničko ime, nego su sebe određivali kao dijasporu (mađ. *szórvány*) (Leihonen 2007, 100–101). Raspad Austro-Ugarske Banatske Švabe su doživele stoga kao „katastrofu“ koja deli jedan narod u dve zemlje:

Može se o Trijanonskom sporazumu misliti kako želite, ali za nemačko stanovništvo Banata to je bila prava katastrofa.⁷

Nakon što je „katastrofa“ raspada Austro-Ugarske preživljena, Banatske Švabe su uspostavili svoje ustanove, a njihove transnacionalne mreže su nastavile da funkcionišu. Oni doživljavaju snažan razvoj i, stoga, međuratni period nemačka historiografija predstavlja u izuzetno pozitivnom svetlu:

⁷ U originalu: „Man mag über den Friedensvertrag von Trianon denken wie man will, für die deutsche Bevölkerung des Banats war es eine Katastrophe“ (Greffner 1996, 109 prema Leihonen 2007, 95).

Radi se dakle o jednom intenzivnom kulturnom životu i intenzivnim vezama s nemačkim govornim i kulturnim prostorom, posebno s Nemačkom i Austrijom.⁸

Štaviše, period između dva svetska rata se opisuje kao „procvat nemačkog školskog sistema u Banatu (Greffner 1996 146 prema Leihonen 2007, 96).

Očuvanje i upotreba jezika u porodici, kako smo već pomenuli, bila je jedna od ključnih tema nemačke jezičke ideologije u Vojvodini, pre svega u publicistici. Kako ističe Krčmar, neki Nemci i u međuratnom periodu pod uticajem mađarizacije nisu više govorili svoj maternji jezik i svoja imena su pisali prema pravilima mađarskog jezika (Krčmar 2017, 152). Nemačka vojvođanska štampa je aktivno pozivala roditelje da decu prijavljuju u nemačka odeljenja i da koriste nemački jezik u porodici i kući. Ukazivano je na neadekvatnost ćirilicnog pisma za pisanje nemačkih imena, zahtevano je pravo da se u službenim dokumentima pored nemačkih imena na ćirilici u zagradi dodaju imena napisana u izvornom obliku. Roditeljima su upućivani apeli da deci daju nemačka imena, a *Nemački narodni kalendar* je 1933. ponudio spisak imena koja su poželjna za nemačku decu (Krčmar 2017, 153).

U međuratnom periodu, nemački jezik je još uvek bio dominantan u endogamnim brakovima i sastavni deo jezičkog repertoara u egzogamnim brakovima. Unutargrupnu komunikaciju zapravo je odlikovala izražena diglosija:⁹ *švapski* je bio govorni (vernakularni) jezik za vaninstitucionalnu, neformalnu sferu komunikacije, dok je *hohdojč* (standardni nemački) povezan s formalnim situacijama i visokim prestižom. Prema uvidima s terena, u kući se govorio *švapski*,

⁸ U originalu: „Man kann also von einem lebendigen kulturellen Leben sprechen und von intensive Beziehungen zum deutschen Sprach- und Kulturraum, besonders zu Deutschland und Österreich“ (König 1995, 257 prema Leihonen 2007, 95–96).

⁹ Diglosija (grč. διγλωσσία 'dva jezika'), označava uporednu upotrebu dva varijeteta u jednoj govornoj zajednici, od kojih svaki ima svoj domen i posebne uloge. Diglosija, dakle, zahvata čitavu zajednicu, za razliku od dvojezičnosti, koja je individualna pojava. Termin je prvi uveo lingvista Čarls Ferguson (1959) (eng. *diglossia*) da bi objasnio različite uloge koju dva varijeteta vrše u jednog govornoj zajednici, od kojih je jedan specijalizovan za formalne situacije i povezan s visokim društvenim prestižom (označen obično kao H – eng. *high variety* 'visoki varijetet'), dok je drugi specijalizovan za neformalne, govorne kontekste i povezan s nižim prestižom (označen obično kao L – eng. *low variety* 'niski varijetet'). Primeri diglosičnih zajednica su brojni: klasični i razgovorni arapski; moderni grčki (katarevusa i dimotiki); standardni nemački i švajcarski nemački (isto i austrijski nemački), itd. U srpskom govornom području diglosija je vladala tokom čitavog srednjeg veka i ranog modernog perioda, sve do Vukove reforme: srpskoslovenski i razgovorni srpski (12–18. vek), a zatim slavenosrpski i razgovorni srpski (18–19. vek). Danas u Srbiji, diglosične su one govorne zajednice čiji vernakulari (domaći, razgovorni jezik) u velikoj meri odstupaju od srpskog standarda, npr. govornici kosovsko-resavskog i prizrensko-timočkog dijalekta.

a u školi se učio *hohdojč*. *Švapske* varijetete su deca usvajala unutar porodičnog doma, s rodbinom, poslugom i radnicima, na ulici s vršnjacima. Vladanje ovim varijetetima je indeksiralo unutaretničku solidarnost i pripadnost regionalnoj etničkoj kulturi. Naši sagovornici naglašavaju razliku između *švapskog* i *hohdojča*, a u njihovoj jezičkoj ideologiji se zapravo jedino *hohdojč* smatra „pravim nemačkim“, up. [1]:

[1] KIK; SG (ž, 1940), Kikinda; 30.11.2012.

IS: A u kući ste govorili nemački?

SG: Omama je pričala sa nama na nemačkom jeziku, međutim to je zapravo bio švapski dijalekt, više nego što je reč o nemačkom jeziku.

U međuratnom periodu u javnom i privatnom diskursu zapravo cirkulišu suprotstavljene jezičke ideologije, oscilirajući između polova nacionalnog (standardizovanog) i lokalnog (vernakularnog). Mada je nemačka štampa i publicistika pokušavala da povрати vrednost *švapskom*, on se, pod uticajem škole, smatrao „manje vrednim“ u odnosu na *hohdojč*. Roditelji koji su želeli da deci osiguraju vertikalnu mobilnost, nastojali su da i u kući govore *hohdojč*, što je imalo kako simbolički značaj, tako i pragmatički cilj. Tako su nastavljali praksu standardne jezičke kulture koje su sprovodile nemačke škole i institucije, u kojoj je vladanje književnim jezikom bilo pokazatelj pripadnosti obrazovanom sloju, nacionalnoj kulturi i transnacionalnom kulturnom i društvenom krugu, te je indeksiralo solidan ekonomski status porodice. U sledećem iskazu, sagovornik takođe pravi značajnu razliku između ovih varijeteta i s ponosom ističe kako se u njegovoj kući nije govorio *švapski*, up. [2]:

[2] ZR-2; SG (m, 1939), Zrenjanin; 4.08.2014.

IS: A kako ste pričali nemački u kući?

SG: Nemačkim književnim jezikom. Ne švapski.

IS: To je ono što se kaže *hohdojč*.

SG: *Hohdojče*. Jer švapski je velika razlika.

Iako sagovornici referišu na svoj vernakular kao *švapski*, zbog raznolikosti *švapskih* varijeteta i postojanja *švapskog* koinea, može se prepostaviti da je postojalo bar dva varijeteta *švapskog* koji je običan govornik koristio: porodični i regionalni *švapski*. I *hohdojč* i *švapski* su imali transnacionalnu funkciju, povezujući ne samo Nemce u post-habsburškim zemljama u jedno društveno-obrazovno i interesno područje, nego i sve post-imperijalne subjekte koji su baštinili imperijalnu kulturu.

Društvena višejezičnost je bila posebno razvijena i cenjena unutar nemačke govorne zajednice, i takoreći strateški obrazovni cilj nemačkih porodica. Takav odnos prema društvenoj višejezičnosti su imale i druge etničke zajednice u okruženju. Jezici su usvajani u svakodnevnoj interakciji između dece i komšija, i u

poslovnoj i javnoj sferi, a razvijene su i posebne obrazovne strategije. Banatske Švabe su, kao i njihovi susedi iz drugih etničkih grupa, putem formalnog i neformalnog jezičkog obrazovanja razvijali od malih nogu višejezičnost, pa su decu slali u dvojezične škole, ili u škole na različitim jezicima (npr. osnovno obrazovanje u školi na jednom jeziku, srednje u školi na drugom), a koristili su i neformalne prakse „razmene dece“ u ograničenom periodu, kako bi ona naučila jezik i kulturne prakse suseda, o čemu smo detaljnije govorili u Krel i Mandić (2016b), up. [3]:

[3] ZR-3; SG (m, 1935), Zrenjanin; 4.08.2014

SG: Moja baba bila devojka, išla mesec dana u srpsku porodicu, a njihova devojka dolazila kod nas. Tri jezika minimum, trgovci pet jezika; sad odmah prelaze na srpski.

Naše nalaze potvrđuju i sociolingvistička istraživanja u rumunskom delu Banata, koja pokazuju da su nemački govornici najmanje dvojezični (nemački i državni jezik), a najčešće trojezični ili četvorojezični (nemački, rumunski, mađarski, srpski), te da visoko vrednuju svoju višejezičnost, smatrajući je osnovnim preduslovom života, dobre saradnje i odnosa poštovanja prema susedima u ovom regionu (Leihonen 2007, 104). S tim u vezi, zanimljivi su nalazi iz rumunskog dela Banata koji govore da je višejezičnost bila posebno važna za žene koje su prodavale na pijacama, jer bez znanja jezika društvene sredine nisu mogle dobro da trguju (Leihonen 2007, 99). Naši nalazi iz Banata, pak, govore o izraženijoj višejezičnosti kod muškaraca, koji su bili mobilniji, i to posebno kod onih koji su se bavili trgovinom i zanatima (Krel i Mandić 2016b). Iz sledećeg iskaza u kome sagovornica referiše na svoju baku (*omama*), može se zaključiti da je društvena višejezičnost bila uobičajena praksa u međuratnom periodu i kod žena koje su bile vezane za domaćinstvo, up. [4]:

[4] KIK; SG (ž, 1940), Kikinda; 30.11.2012.

SG: Kada smo došli kod tetke i teče u Kikindu, brat i ja smo znali samo nemački jezik. Omama je dobro znala tri jezika: nemački, mađarski i srpski jezik, a nešto malo je poznavala i rumunski jezik.

Kao što smo već napomenuli, za Podunavske Švabe između dva svetska rata osobena je transnacionalna mobilnost. Vojvođanske Švabe i drugi stanovnici Vojvodine, i u međuratnom periodu, koriste transnacionalne mreže u zdravstvu, obrazovanju, zapošljavanju, poslovanju i trgovini, doživljavajući u nekom smislu čitavo područje bivše Monarhije, a delimično i Nemačke, kao svoj kulturni i društveni prostor. U narednom primeru, sagovornik govori o majci iz Kikinde, koja je rođena u bolnici u Segedinu, srednje obrazovanje završila na nemačkom i srpskom u Kikindi, a visoko obrazovanje u Gracu, da bi se potom vratila da živi u Kikindi, up. [5]:

[5] KIK-1; SG (m, 1937), Kikinda; 8.10.2013.

SG: Znači ona je ona je [majka] tu išla u školu nemačku realnu gimnaziju, završila isto ovde na srpskom jeziku. E i onda išla dalje u školu na školovanje u Grac. I tu je išla u školu koju su držale časne sestre u Gracu.

IS: Jesmo rekli koje godine je rođena vaša majka?

SG: Šesneste.

IS: Ovde u Kikindi?

SG: Jes– ne u stvari ovde ovde je, ali je se rodila u bolnici u Segedinu. Dakle se ona rodila u Segedinu, i donekle ju je to spaslo pošto je rođena u Segedinu u Mađarskoj tako Mađarica. Posle to posle.

(...)

SG: E i ovaj i onda je u tamo u toj školi gde su koju su držale časne sestre bila godinu dana i njoj se to strahovito dopalo. I ona već poče da razmišlja o tome da ode u časne sestre. I moj deda kaže (smeh): „E nećeš.“ Ispiše je i opet u Gracu sad je upis– upisala jednu drugu školu mislim srednju školu malo za sekretarice, za za administraciju i tako nešto. I to je završila tamo. I kad je došl– dolazila ovamo u Kikindu mlade devojkice ranije su se šetale ovamo-onamo. I u to vreme jedan mlad čovek je otvorio prvi u Kikindi „Putnik“. Pozajmio pare i otvorio „Putnik“ trgov– ovaj turističko ovaj preduzeće. I ona je išla tamo da kupuje kartu i zagledala se u tog gospodina.

IS: To je vaš otac otac pretpostavljam.

U jezičkom repertoaru Banatskih Švaba prvi jezik nakon nemačkog je bio mađarski. Mađarski je ušao u nemačke porodice nakon što je stvorena Dvojna monarhija, kada postaje novi imperijalni jezik i službeni jezik Ugarske. Budući da su Nemci mahom pohađali državne škole, a mađarizacija se sprovodila najviše u državnim školama, to su oni književni mađarski usvojili u školi. U nemačkim porodicama je pak podržano usvajanje mađarskog kao novog imperijalnog jezika i jezika vertikalne mobilnosti. Pored škole, mađarski se, kao i drugi jezici društvene sredine, usvajao i u svakodnevnoj komunikaciji, posebno u igri s vršnjacima. Zahvaljujući svom jezičkom repertoaru, Nemci su uspevali da vrlo brzo nakon Drugog svetskog rata ostvare jezičku i etničku mimikriju i etnički transfer, kada je to bilo neophodno. Odlično znanje mađarskoj je, na neki način, olakšalo i spasilo živote Nemaca koji su ostali da žive u poratnoj Vojvodini. O odnosu prema mađarskom i stepenu poznavanja tog jezika možda najbolje svedoče iskazi o tome kako su nemački roditelji gotovo automatski upisivali decu u mađarske škole u poratnom periodu i relativno lako prelazili na druge jezike u komunikaciji sa svojom decom, posebno na mađarski, up. [6], [7]:

[6] KIK; SG (ž, 1940), Kikinda; 30.11.2012.

SG: Upisali su nas u mađarsku školu. To je bilo sasvim normalno, jer su se teča i tetka izjašnjavali kao Mađari. Odgajani smo u duhu mađarske kulturne tradicije i mađarskog jezika, kao rimokatolički vernici.

Sagovornik iz narednog primera [7], rođen je odmah nakon Drugog svetskog rata. Komunikacija između njegovog dede, poreklom iz češko-nemačkog braka, i babe Nemice odvijala se na nemačkom, budući da je baba znala samo nemački. U prvom braku njegove majke Nemice i muža Nemca, koji je započet pre Drugog svetskog rata, a u kome je rođena starija sagovornikova sestra, porodični jezik je, takođe, bio nemački. Međutim, prvi muž gine na frontu, a majka, odmah posle Drugog svetskog rata, ulazi u brak s Mađarem, kako bi spasila svoju porodicu od progona i izvršila etnički transfer. U tom braku rađa se naš sagovornik. Pored maternjeg nemačkog, majka je očigledno vladala i mađarskim, jer je s drugim mužem i decom nakon rata pričala mađarski, a nemački je koristila samo sa svojom majkom – babom sagovornika.

[7] ZR-2; SG₁ (m, 1939), SG₂ (m, 1948), Zrenjanin; 4.08.2014.

SG₁: Oni su međusobno većinom nemački govorili.

IS: Mama i tata?

SG₁: Mama i tata. A nama se obratili obično i nemački. A onda nekad sam nemački odgovorio, nekad sam mađarski odgovorio.

SG₂: Malo se stidelo da se priča javno nemački.

SG₁: Ali čim sam eskivirao, na mađarskom sam odgovorio.

Opet, period između dva svetska rata je, kao što smo napomenuli, u javnoj sferi odlikovalo potiskivanje i smanjivanje efekata izvršene mađarizacije, s jedne strane, i uvođenje srpskohrvatskog kao državnog jezika i glavnog jezika obrazovanja, s druge strane. Može se reći da je upravo višejezičnost koja je zavlada u srpskom Banatu bila odraz stanja jednog prelaznog perioda. U slučaju Jugoslavije, od nemačko-mađarske Monarhije ka slovenskoj Kraljevini, od nemačkog i mađarskog ka srpskom. Srpski tako postaje nova *lingua franca* u Vojvodini. Sagovornik iz primera [8] rođen je pre Drugog svetskog rata i prvi jezik mu je bio nemački. Govoreći o braku između oca Slovaka i majke Nemice, sagovornik navodi da su njegovi roditelji u početku razgovarali na srpskom:

[8] KIK-1; SG (m, 1937), Kikinda; 8.10.2013.

SG: Inače moja majka je govorila srpski naravno i nemački. I učila francuski ... u Gracu. Moj otac je naravno govorio mađarski, slovački i srpski. I oni su govorili srpski u početku, tako su se upoznali.

Ipak, srpski se u nemačkim porodicama između dva svetska rata uglavnom koristio kao treći jezik, nakon nemačkog i mađarskog. Bolji status je srpski u nemačkoj porodici imao samo ukoliko je jednom od supružnika to bio maternji jezik, u svim drugim slučajevima međuetničkih brakova prednost u porodičnoj komunikaciji je davana mađarskom. Primeri međuetničkih brakova pokazuju da su roditelji često unosili dvojezičnost u porodicu, i to tako što bi svako od

supružnika s decom pričao na svom maternjem jeziku. Budući da je srpski dominirao u javnom prostoru, deca su u komunikaciji s roditeljima koristila, pored nemačkog i mađarskog, i srpski. Primer porodice našeg sagovornika to potvrđuje, up. [9]:

[9] KIK-1; SG (m, 1937), Kikinda; 8.10.2013.

SG: Jeste. Prvi jezik mi je stvarno bio nemački, zato što je onda moj otac je, valjda zato što je već i počela ta ta okupacija, šta ja znam. I on se trudio, mada on nikad nije naučio perfektno nemački, al se isto trudio. Mada ja sam s ocem uglavnom govorio mađarski. I to je sve bilo dobro. A oni su kad su bili sa mnom čak i govorili srpski. To je sve bilo dobro. Zato što smo, nama je u uši ušlo su ta tri jezika.

Zaključak

U radu smo istraživali upotrebu jezika u porodicama Banatskih Švaba, na osnovu diksursa sagovornika rođenih neposredno pre i posle Drugog svetskog rata, koji smo zabeležili tokom terenskih istraživanja. Iako se rezultati istraživanja odnose na Banat, naši nalazi se u velikoj meri podudaraju i s jezičkom situacijom pripadnika nemačke zajednice u ostalim delovima Vojvodine (v. Krel 2014). Naše istraživanje je ograničeno na dva banatska lokaliteta – Zrenjanin i Kikindu – i u oba slučaja su u pitanju urbane sredine. Sociolingvističko istraživanje rumunskog Banata pokazalo je da postoje značajne razlike između jezičkih ideologija i praksi stanovnika grada i sela (Leihonen 2007). S tim u vezi naše nalaze treba shvatiti kao prilog rekonstrukciji sociolingvističke situacije Banatskih Švaba između dva svetska rata, koja zahteva još podataka iz različitih izvora i sredina.

Prema iskazima naših sagovornika, jezička situacija Banatskih Švaba bila je vrlo dinamična i zavisna u velikoj meri od makro političke situacije i društvenih kretanja. U radu smo zastupali tezu da društvene promene i promene odnosa moći, koje one nose, oblikuju istorijsko i psihološko nasleđe švapske banatske zajednice. Svi ti činioци pak utiču kako na jezičku ideologiju današnjih govornika, tako i na načine na koje će se oni sećati govornih praksi. Naši sagovornici se međuratnog perioda sećaju kao svog ranog detinjstva ili prenose sećanja svojih predaka. Generacijsko sećanje, koje seže sve do početaka dvadesetog veka, ujedno je i donja vremenska granica odakle kreće naša analiza. Budući da je njihovo znanje o ovom periodu ograničeno, nismo mogli da postavljamo detaljna pitanja o upotrebi jezika između dva svetska rata, kao što su, na primer, razlike između varijeteta *švapskog*, te vladanje *švapskim* koineom, kao i pitanje o jezičkoj ideologiji i praksama u školama tog perioda, nego smo se morali zadovoljiti epizodičnim, fragmentarnim sećanjima. Pored toga, neke zaključke o upotrebi

jezika smo morali izvlačiti posredno; na pimer, na osnovu iskaza o ubrzanom i efikasnom jezičkom i etničkom transferu nakon Drugu svetskog rata, dobili smo potvrdu o odličnom poznavanju mađarskog među Banatskim Švabama u međuratnom periodu. Usmeni iskazi stoga mogu poslužiti kao ograničeni izvori za dijahronijsku i sinhronijsku sociolingvistiku i etnologiju i / ili socijalnu antropologiju, i potrebno ih je dopunjavati i korigovati arhivskim istraživanjima, podacima iz biografija, autobiografija i beletristike.

Prema prethodnim istraživanjima i našim uvidima s terena, u javnom i privatnom diskursu u međuratnom periodu zapravo su cirkulisale suprotstavljene jezičke ideologije, oscilirajući između polova nacionalnog (standardnog) i lokalnog (vernakularnog). Upotrebu jezika u porodici je odlikovala diglosija *švapskog* (vernakularni varijetet nemačkog) i *hohdojča* (književni varijetet nemačkog). *Švapski* je bio govorni jezik za porodičnu i unutargrupnu, neformalnu komunikaciju, dok je *hohdojč* usvajan u školi, korišćen mahom u formalnim situacijama i povezan s visokim prestižom. Mada je nemačka štampa afirmativno pisala o *švapskom*, on se, pod uticajem škole, smatrao „manje vrednim“ u odnosu na *hohdojč*. Naši sagovornici su uvek pravili značajnu razliku između ova dva varijeteta, a u njihovoj jezičkoj ideologiji jedino se *hohdojč* smatra „pravim nemačkim“.

Budući da su naseljeni u oblastima u kojima nemački nije bio većinski jezik, nemački govornici su praktikovali višejezičnost, posebno u javnoj sferi. Etnička egzogamija se takođe počinje u većoj meri praktikovati u međuratnom periodu, što utiče na jezički repertoar. Pored nemačkog, glavni jezici porodične komunikacije su mađarski i srpski, ili neki drugi jezik društvene sredine koji ima kontinuitet međugeneracijskog prenosa. U međuetničkim brakovima Banatskih Švaba sklopljenim u međuratnom periodu, nemački se koristi pored drugih jezika društvene sredine; višejezičnost postaje svakodnevica u porodičnom domenu, a s njom i preključivanje kodova. U radu je takođe pokazano kako su Banatske Švabe između dva svetska rata čitavo područje bivše Monarhije, a delimično i Nemačke, doživljavali kao svoj kulturni i društveni prostor. Transnacionalna mobilnost bila je, tako, sastavni deo svakodnevnog, pa, prema tome, i porodičnog života, posebno u obrazovanju i trgovini.

Kako su iskazi naših sagovornika potvrdili nalaze dosadašnjih istraživanja Podunavskih Švaba, glavni doprinos našeg rada vidimo u dokumentovanju i analizi jezičke ideologije i generacijskog pamćenja Banatskih Švaba. U radu smo želeli da pokažemo raznovrsnost jezičkih ideologija i praksi, te promene do kojih dolazi pod uticajem društvenih dešavanja. Pored toga, u generacijskom pamćenju naših sagovornika sačuvan je repertoar formalnih i neformalnih praksi pregovaranja, kompromisnih rešenja i novih društvenih formi opštenja, koji uključuju više jezika, konfesija i etničkih identiteta. Način na koji oni te prakse zajedničkog života evaluiraju značajan je za razumevanje jezičke ideologije i

etničke identifikacije u multikulturalnim društvima danas. Ili rečima jednog našeg sagovornika: „E i onda kad su se posle ratova i svih tih pokolja, ljudi pokušavali koji su tu živeli prilagođavali, pošto su oni to naučili vekovima unazad da se prilagođavaju situaciji, onda to više nije valjalo. Kako nije valjalo kad je to jedino bilo. Da nije bilo tako, pa Vojvodina bi bila prazna.“

Literatura

- Alexander, Jeffrey. 2004. „Toward a Theory of Cultural Trauma“. In *Cultural Trauma and Collective Identity*, edited by Jeffrey Alexander, Ron Eyerman, Bernard Giesen, Neil Smelser and Piotr Sztompka, 1–31. University of California Press.
- Bešlin, Branko. 2001. *Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933–1941. godine*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Platoneum.
- Binder, Fridrih. 2003. „Promemorija“. U *Jedan svet na Dunavu: razgovori i komentari*, uredio Nenad Stefanović, 124–138. München: Donauschwäbische Kulturstiftung; Eggenfelden: Humanitäre Hilfe Donauschwaben; Beograd: Društvo za srpsko-nemačku saradnju.
- Bradean-Ebinger, Nelu. 1997. *Deutsch im Kontakt: als Minderheits- und als Mehrheitssprache in Mitteleuropa; eine soziolinguistische Untersuchung zum Sprachgebrauch bei den Ungarndeutschen, Donauschwaben und Kärntner Slowenen*. Wien: Edition Praesens.
- Bugarski, Ranko. 1986. *Jezik u društvu*. Beograd: XX vek.
- Eyerman, Ron. 2017. „Cultural Trauma: Emotion and Narration“. In *The Oxford Handbook of Cultural Sociology*, edited by Alexander, Jeffrey, Jacobs, Ronald and Smith, Philip. Oxford University Press.
- Ferguson, Charles. 1959. „Diglossia“. *Word* 15: 325–340.
- Grabarek, Józef. 2013. *Zur Geschichte der deutschen Sprache im 20. Jahrhundert*. Peter Lang.
- Gal, Susan. 1987. „Codeswitching and Consciousness in the European Periphery“. *American Ethnologist* 14 (4): 637–653.
- Gal, Susan. 1993. „Diversity and contestation in Linguistic Ideologies: German Speakers in Hungary“. *Language in Society* 22 (3): 337–359.
- Gal, Susan. 1995. „Cultural basis of language use among German speakers in Hungary“. *International Journal of the Sociology of Language* 111: 93–102.
- Gal, Susan. 2011. „Polyglot nationalism. Alternative perspectives on language in 19th century Hungary“. *Langage et société* 136 (2): 31–54.
- Gal, Susan. 2015. „Imperial linguistics and polyglot nationalisms in Austria-Hungary: Hunfalvy, Gumpłowicz and Schuchardt“. *Balkanistica* 28: 151–173.
- Gehl, Hans (Hg.). 1998. *Sprachgebrauch – Sprachanpassung. Eine Untersuchung zum heutigen Gebrauch der deutschen Sprache in Westrumänien und zur sprachlichen Anpassung der Donauschwaben*. Tübingen: Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde.
- Greffner, Otto. 1996. *Das Banat und die Banater Schwaben (Kurzgefaßte Geschichte einer deutschen Volksgruppe)*. Weil am Rhein.

- Dammang, Andreas. 1931. *Die Deutsche Landwirtschaft im Banat und Batschka*. Novi Sad.
- Dimitrijević, Duško. 2005. „Restitucija 'stečenih prava' pripadnika nemačke manjine u bivšoj Jugoslaviji“. *Teme. Časopis za društvene nauke* 3: 393–414.
- Dimić, Ljubodrag. 1997. *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941 III. Politika i stvaralaštvo*. Beograd: Stubovi kulture.
- Ilić (Mandić), Marija. 2014. *Discourse and Ethnic Identity: The Case Study of Serbs in Hungary*. München, Berlin: Verlag Otto Sagner.
- Irvine, Judith. 1989. „When Talk Isn't Cheap: Language and Political Economy“. *American Ethnologist* 16: 348–267.
- Janjetović, Zoran. 2000. „Duhovni profil vojvođanskih Švaba“. *Tokovi istorije* 1–2: 55–67.
- Janjetović, Zoran. 2004. „Švabe u Vojvodini“. U *Skrivene manjine na Balkanu*, uredila Biljana Sikimić, 121–134. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Janjetović, Zoran. 2005. *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju.
- Janjetović, Zoran. 2007. „Proterivanje nemačkog i mađarskog življa iz Vojvodine na kraju drugog svetskog rata.“ *Hereticus. Časopis za preispitivanje prošlosti* 4: 106–118. Dostupno na: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/Hereticus/V_1/06/download_ser_lat. Pristupljeno: 30.07.2020.
- Kerswill, Paul. 2013. „Koineization“. In *The Handbook of Language Variation and Change*, edited by J.K. Chambers and Natalie Schilling, 519–536. Willey Blackwell.
- Kiss, Attila, G. 2016. „Teaching the Romanian neighbors Hungarian: Language ideologies and the Debrecen Summer School“. *Multilingua* 35 (1): 31–55.
- König, Walter. 1995. „Die Deutschen in Rumänien seit 1918“. In *Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte – Wirtschaft – Recht – Sprache*. I. Hgg. Gerhard Grimm und Krista Zach, 251–296. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk.
- Krel, Aleksandar. 2006. „Promene strategije etničkog identiteta Nemaca u Subotici u drugoj polovini 20. veka“. *Glasnik etnografskog instituta SANU* LIV: 319–331.
- Krel, Aleksandar. 2008. „Uloga udruženja 'Gerhard' u revitalizaciji etničkog identiteta somborskih Nemaca“. U *Slike kulture nekad i sad*, uredila Zorica Divac, 155–168. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Krel, Aleksandar. 2009. „Bili bismo i Kinezi, samo da nas ostave na miru: (re)konstrukcija etničkog identiteta Nemaca u Vojvodini“. *Antropologija* 9: 131–146.
- Krel, Aleksandar. 2012. „Sprechen Sie Deutsch? German Language and Revitalization of Ethnic Identity of the Germans in Bačka“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* LX (2): 171–185.
- Krel, Aleksandar. 2014. *Mi smo Nemci. Etnički identitet pripadnika nemačke nacionalne manjine u Vojvodini na početku 21. veka*. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Krel, Aleksandar i Marija Mandić. 2016a. „Legendarno doseljavanje u usmenoj predaji vojvođanskih Nemaca“. U *Književna istorija* 158. Temat „Usmena istorija II“, uredila Sonja Petrović: 249–265.
- Krel, Aleksandar i Marija Mandić. 2016b. „Višejezičnost kao habitus: Diskurs banatskih Nemaca o periodu između dva svetska rata“. *Etnoantropološki problemi* 11 (2): 583–600.

- Krel, Aleksandar i Marija Mandić. 2016c. „Diskurs o jezičkim praksama banatskih Nemaca: Savremena terenska istraživanja“. *Antropologija* 16 (1): 33–52.
- Lebl, Arpad. 1962. „Socijalno-istorijski aspekti etničkog pluralizma u Vojvodini“. *Etnološki pregled* IV: 22–31.
- Laihonen, Peteri. 2007. „Die Banater Schwaben und Ideologien über die Mehrsprachigkeit“. *Ungarn-Jahrbuch: Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie* 2005–2007 (28): 91–110.
- Lökkös, János. 2000. *Trianon számokban: az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon*. Budapest: Püski.
- Marác, László. 2012. „Multilingualism in the Transleithanian part of the Austro-Hungarian Empire (1867–1918): Policy and practice“. *Jezikoslovlje* 13 (2): 269–298.
- Mikeš, Melanija. 2001. *Kada su granice samo tarabe: Istraživanja višjezičnosti u Vojvodini*. Novi Sad: Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku, Futura publikacije.
- Milleker, Felix. 1926. *Die Besiedlung der Banater Militärgrenze*. Bela Crkva.
- Nećak-Lük, Albina. 1986. „Education in multicultural societies and its social implications“. *Razprave in Gradivo* 18: 309–313.
- Pavlica, Branko. 2005. „Sudbina Nemaca u Srbiji“. *Teme. Časopis za društvene nauke* 3, 351–392.
- Popis 2011. *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Republici Srbiji. Veroispovest, maternji jezik i nacionalna pripadnost. Podaci po opštinama i gradovima*. Beograd: Republički zavod za statistiku, 2013.
- Prauser, Steffen and Arfon Rees. 2004. „Introduction“. In *The Expulsion of the ‘German’ Communities from Eastern Europe at the End of the Second World War*, edited by Steffen Prauser and Arfon Rees, 1–9. Working Paper HEC No. 2004/1. Florence: European University Institute.
- Prokopovych, Markian, Carl Bethke and Tamara Scheer. eds. 2019. *Language Diversity in the Late Habsburg Empire*. Leiden, Boston: Brill.
- Rill Helena i Marijana Stojčić. 2017. *Na tragu Podunavskih Nemaca u Vojvodini*. Beograd, Sarajevo: Centar za nenasilnu akciju.
- Schjerve-Rindler Rosita and Eva Vetter. 2007. „Linguistic diversity in Habsburg Austria as a model for modern European Language Policy“. In *Receptive multilingualism: Linguistic analyses, language policies and didactic concepts*, edited by Jan ten Thije and Ludger Zeevaert, 49–70. Amsterdam: John Benjamins.
- Tsitsipis, Lukas. 1998. *A Linguistic Anthropology of Praxis and Language Shift: Arvanitika (Albanian) and Greek in Contact*. Oxford University Press.
- Wolf, Michaela. 2015. *The Habsburg Monarchy’s Many-Languaged Soul. Translating and Interpreting 1848–1918*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Woolard, Kathryn and Bambi Schieffelin. 1994. „Language ideology“. *Annual Review of Anthropology* 23: 55–82.
- Van der Plank, Pieter. 2012. „Effects of Habsburg educational policies measured by census statistics“. *Jezikoslovlje* 13 (2): 373–393.

Aleksandar Krel
Institute of Ethnography SASA, Belgrade, Serbia

Marija Mandić
Institute for Balkan Studies SASA, Belgrade, Serbia

*Social Changes and Language Use in the Families of
Banat Swabians Between the Two World Wars*

The paper investigates language ideology and language use in the families of Banat Swabians between the two world wars. It is argued that the linguistic practices of the Banat Swabians cannot be understood without insight into the historical context and the most important ideological nuclei of the Danube Swabians, as the ethnic group to which they belong. The analysis is therefore based on previous research on the Danube Swabians, primarily carried out by historians, anthropologists and linguists, and on contemporary field research carried out within the German Banat community. The paper shows that the Banat Swabians in the interwar period are characterized by the heterogeneity of language ideologies and practices, which depends on their family and social status, as well as on the changing socio-political circumstances in the Kingdom of Yugoslavia and Europe at that time. The language ideologies of the Banat Swabians, as shown in the paper, oscillated between national (standardizing) and local (vernacular). Language use was characterized by standard language culture and diglossia of Swabian (vernacular variety of German) and Hochdeutsch (literary, standardized variety). The social values attributed to local Swabian varieties in the school, in the local German press and within Swabian families also fluctuated between stigmatisation and admiration. As the Swabians inhabited areas where German was not the majority language, they praised and practiced multilingualism, especially in the public sphere. The language repertoire of all social strata included almost all the main languages of the Banat social environment – German, Hungarian, Serbian, Romanian, etc. Furthermore, we argue that the Banat Swabians perceived the entire area of the former Monarchy, and partly Germany, as interconnected cultural and social spaces. Transnational mobility was thus an integral part of their everyday and family life.

Key words: Danube Swabians, Banat Swabians, field research, language use, language ideology

*Les changements sociaux et l'usage de la langue
dans la famille des Souabes du Banat
entre les deux guerres mondiales*

L'article explore l'idéologie linguistique et l'utilisation de la langue dans des familles des Souabes du Banat entre les deux guerres mondiales. Dans l'article est soutenu le point de vue selon lequel les pratiques linguistiques des Souabes du Banat ne peuvent être comprises sans une revue du contexte historique et des noyaux idéologiques les plus importants des Souabes du Danube, en tant qu'entité ethnique à laquelle ils appartiennent. C'est pourquoi l'article est fondé sur des recherches faites sur les Souabes du Danube, principalement celles des historiens, des anthropologues et des linguistes, et sur des recherches de terrain contemporaines dans la communauté allemande du Banat. Il s'avère que les locuteurs germanophones dans la période d'entre-deux-guerres se distinguent par l'hétérogénéité des idéologies et des pratiques linguistiques, celles-ci dépendant aussi bien de leur statut familial et social que des circonstances politiques, économiques et culturelles variables dans le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes (appelé à partir de 1929 le Royaume de Yougoslavie) et l'Europe de cette époque-là.

Mots clés: Souabes du Danube, Souabes du Banat, recherche de terrain, idéologie linguistique, usage de la langue

Primljeno / Received: 2.06.2020.

Prihvaćeno / Accepted: 4.08.2020.